

Міхно О. П. (2009) Педагогічна спадщина М. Гоголя. *Збірка матеріалів Других Покровських просвітницьких читань «Церква в світі: служіння любові», 22– 24 жовтня 2009 р.* Полтава: ТОВ «АСМІ», С. 304–310.

Педагогічна спадщина Гоголя

Міхно О.П.
Педагогічний музей АПН України

Висвітлено основні етапи педагогічної діяльності М. Гоголя і його погляди на методику викладання історії та географії, роль учителя в навчальному процесі.

Ключові слова: Микола Гоголь, педагогічна діяльність, педагогічні погляди, методика викладання, роль учителя

Pedagogical Heritage of M.Gogol

The article covers the main stages of M.Gogol's pedagogical activity and his views on the methodology of teaching history and geography, the role of the teacher in the educational process.

Key words: Mykola Gogol, pedagogical activity, pedagogical views, teaching method, teacher's role

Час соціальних зламів, зміни ціннісних орієнтацій людини і спільноти вимагають переосмислення ролі освіти у суспільному житті, перетворення освітянської галузі у важливий чинник відродження національної культури, духовності, відтворення інтелектуального потенціалу народу. Але проблема національної освіти не є лише проблемою ХХІ ст. Питання розвитку освіти, виховання в системі координації суспільного розвитку були в центрі уваги уже в ХІХ ст. Серед тих, хто своєю творчістю сприяв вирішенню цих важливих питань, був і Микола Васильович Гоголь. Широко знаний у світі як геніальний літератор, М.В. Гоголь досі залишається майже не відомим як педагог – попри те, що його історико-педагогічні статті були опубліковані і входили майже в усі видання його творів.

Слід зазначити, що педагогічна спадщина М. Гоголя стала предметом зацікавлень науковців ще наприкінці ХІХ - початку ХХ століття. Це, зокрема, дослідження Н. Василькова, А. Налимова, П. Сакуліна, С. Філіппенка [1,10,11.12]. Окремі параметри зазначеної проблеми перебувають у центрі уваги сучасних дослідників Л. Кулікової, С. Шейка, Л. Волик [9,13.2].

Мета цієї статті – висвітлити основні етапи педагогічної діяльності М. Гоголя і його погляди на методику викладання історії та географії, роль учителя в навчальному процесі.

У січні 1829 року двадцятирічний випускник Ніжинської гімназії Микола Васильович Гоголь-Яновський приїздить до Петербурга у пошуках служби. Протягом наступних двох років було змінено кілька місць у різних департаментах, з'явилися перші літературні публікації, але визначила його службову кар'єру зустріч з В. Жуковським та П. Плетньовим у грудні 1830

року. За порадою П. Плетньова М. Гоголь у січні 1831 року друкує у першому номері «Литературной газеты» А. Дельвіга свої «Несколько мыслей о преподавании детям географии». Ця перша педагогічна праця М. Гоголя містить і погляди на виховання, і характеристику предмета, і коротку програму курсу, і конкретні методичні прийоми та приклади їх використання.

Захоплений П. Плетньов обіцяв посприяти молодому чиновнику у практичній реалізації його педагогічних принципів. За рекомендацією П. Плетньова М. Гоголь отримав приватні уроки. Один із його учнів згадував: «Уроки Гоголя нам дуже подобалися. Вони були несхожі на інші уроки. В них не боялися ми непотрібної вимогливості, чули багато нового, для нас цікавого. Новаторство було однією з відмітних рис його характеру» [7, с. 71].

Спостерігаючи успіхи М. Гоголя у викладанні, П. Плетньов рекомендував його на роботу в Патріотичний інститут (навчальний заклад для доньок офіцерів). У лютому 1831 року він розпочинає свою найтривалішу державну службу. Як викладач М. Гоголь заслужив повагу начальства. Проти правил йому дали дозвіл помістити в інститут двох своїх сестер на казенне утримання. Проїжджаючи з ними через Москву влітку 1832 року, він зустрічається з професором історії Московського університету М. Погодіним. М. Погодін занотовує у щоденнику: «Познайомився з Гоголем... Він розповідав мені багато чудес про свій курс історії в Патріотичному інституті. Серед його вихованок немає жодної невстигаючої» [8, с. 450]. Між М. Гоголем і М. Погодіним зав'язується листування.

На цей час М. Гоголь уже відомий як автор «Вечорів на хуторі...», у планах – «Миргород», однак він не кидає роботи над своїми курсами географії та історії, намагаючись звести їх воедино. Начерки і плани цього грандіозного підручника можна знайти в паперах М. Гоголя за 1833 рік. «Це буде загальна історія чи загальна географія в трьох або двох томах під назвою «Земля і люди», – писав він М. Погодіну [8, с. 256]. До цього часу відноситься і робота над українськими літописами з метою укладення «Малоросійської історії».

Молодий історик приймає рішення домагатися університетської кафедри. Для цього він подає новому міністру освіти С. Уварову свій проект викладання всесвітньої історії. План, переданий міністрові за сприяння О. Пушкіна, був прихильно прийнятий С. Уваровим і навіть надрукований у журналі міністерства у лютому 1834 р. [4]. Восени 1834 року М. Гоголь розпочинає свій курс історії середніх віків у Петербурзькому університеті. Один із студентів так згадує його першу лекцію: «Гоголь повністю заволодів увагою слухачів. Неможливо було спокійно стежити за його думкою, яка летіла і звивалась, як блискавка, освітлюючи неперервно картину за картиною у цьому мороці середньовічної історії» [7, с. 84]. Лекція була незабаром опублікована в Журналі міністерства народної освіти, як і ще дві роботи з історії Малоросії.

Втім, наукова та викладацька кар'єра М. Гоголя не склалася. Почавши викладати у Петербурзі, він був дуже розчарований безликістю та байдужістю тамтешніх студентів. Микола Васильович писав М. Погодіну: «Невпізнаний я зійшов на кафедру і невпізнаний сходжу з неї...» [8, с. 378]. Попереду були «Ревізор», «Мертві душі», визнання і слава. Пізніше біографи М. Гоголя

знайшли в чернетках дописи з етнографії, історії, географії, релігії, сільського господарства. Весь цей часу ньому жила невтолена жага просвітництва.

Педагогічні ідеї М. Гоголя сконцентровано в його статтях «О средних веках», «О преподавании всеобщей истории», «Взгляд на составление Малороссии», «Шлецер, Миллер и Гердер», «Мысли о географии», «О движении народов в конце V века», «Жизнь», «О малороссийских песнях», «Просвещение», «Учебная книга словесности для русского юношества», «Об Одиссее, переводимой Жуковским», «Скульптура, живопись, архитектура», які увійшли до виданої 1835 року збірки «Арабески».

Зазначимо, що педагогічні погляди Гоголя відзначаються постійністю. І у 1829 році, коли він щойно залишив лаву Ніжинської гімназії, і в 1834 році, коли він активно займається педагогічною діяльністю, його педагогічні вимоги одні і ті ж, а саме: учневі для засвоєння предмета потрібне цілісне і яскраве уявлення про нього.

Стаття-лекція «О средних веках» ілюструє одне з суттєвих положень Гоголя-педагога (висловлене ним також у статтях «О преподавании всеобщей истории» та «Мысли о географии»), відповідно до якого, перед тим, як перейти до аналітичного викладення окремих питань курсу, викладач має накреслити слухачам загальний ескіз «небагатьма, але сильними словами», «щоб вони раптом обійняли все те, про що почують», бо лише живо уявляючи собі ціле, вони зможуть «зануритися глибше в кожную частину» [5, с. 30].

М. Гоголь пропонував давати учневі не кістяк предмета, а весь предмет, з усім його життям і привабливістю зовнішніх форм. Розкласти предмет на тисячі дрібних подробиць і вимагати запам'ятовувати кожную таку подробицю, позбавлену краси життя, на думку Гоголя, було б непедагогічно, оскільки для такого вивчення забракне і пам'яті, і цікавості, якщо лише учень не є феноменом стосовно пам'яті. «Якщо ж і припустити такий феномен у природі, то в голові цього феномена ніколи не втримається одне прекрасне ціле. Це будуть розрізнені частини, якими не керує одне могутнє життя, що б'є рівним пульсом усіма жилами» [5, с. 99]. Так говорить Гоголь про викладання географії, але це зауваження стосується, безперечно, викладання усіх предметів, позаяк єдність вражень – одна з найголовніших умов міцного засвоєння знань.

Неординарними є думки М. Гоголя з приводу використання учнем підручників: «Книга, яка б вона не була, буде стискати і умирати його враження: перед ним має бути одна лише карта, жодного географічного явища не потрібно пояснювати, не зміцнивши на місці...» [5, с. 100]. Для вивчення височин землі добре, на його думку, зробити випуклі зображення на глобусі. «Тоді варто лише вихованцеві поглянути на нього, щоб зберегти назавжди в пам'яті всі високі та низовинні місця» [5, с. 101]. Величину земель і держав не варто зачувати вирахуванням квадратних миль, а слід вирізати кожную державу окремо, так щоб вона складала окремих шматок і, з'єднана з іншими, складала частину світу: «тоді буде видно величину їх і форму». Такий метод навчання ми називаємо наочно-порівняльним, і М. Гоголь, мабуть, не уявляючи ясно всієї

науково-педагогічної важливості цього методу, однак оцінив, настільки він полегшує дітям шлях набуття і закріплення знань.

Інтерес М. Гоголя до географії тісно пов'язаний із заняттями історією. На його думку, історія та географія – невіддільні одна від одної, їх не можна розривати, вони повинні бути злиті в цілісну універсальну науку про людське суспільство. «Історія зрідка має лише осявати спогадами географічний світ їх. Минуле має бути надто разючим і хіба вже витікати із суто географічних причин, щоб змусити видавати його. Але коли вихованець проходить у цей час і історію, тоді йому слід показати зону її дії, тоді географія зливається і складає одне тіло з історією» [5, с. 105]. Такий підхід суголосний сучасним поглядам і теоріям про розвиток суспільства та цивілізації. Таким чином, можемо стверджувати, що М. Гоголь закликав розвивати міжпредметні зв'язки, гуманітаризувати та гуманізувати навчання й виховання.

Практично в усіх своїх статтях М. Гоголь підкреслював значення особистості викладача, його таланту та професійної майстерності. Сама розповідь вчителя має бути цікавою і торкати юну уяву, оскільки «що діє на уяву, те не скоро виб'ється з голови». «Суворі аналітична систематика не може утриматися в голові отрока, особливо, якщо вона поширена на дрібницях. Дитина лише тоді утримує систему, коли не бачить її очима, коли вона мистецьки прихована від неї» [5, с. 105]. Вчитель «не може бути задоволений тим, що його дехто розуміє, його мають розуміти усі. Щоб ставати доступнішим, він має не скупитися на порівняння. Як часто зрозуміле ще більше пояснюється порівнянням, і тому ці порівняння він завжди має брати з предметів, добре знайомих слухачам...» [5, с. 29]. Гоголь навіть не припускає, що при живому і цікавому викладанні можуть виникати лінощі, апатія, нерозуміння. Якщо ж таке трапляється, то в цьому провина вчителя, «це вивіска його власної неспроможності». «Неможливо припустити цілковитої відсутності здібностей у дитини. Мені часто випадало бути свідком, як дитина, визнана нездатною ні до чого, ображена природою, слухала з неприхованою увагою страшну казку, і на її обличчі, майже бездушному, до того не оживленому жодним почуттям, поперемінно проривалися риси хвилювання і страху. Невже не можна залучити таку увагу на користь науки?» [5, с. 106]. Безумовно, різні учні мають різні здібності, і ці розумові відмінності пояснюються відмінностями сили уяви, властивої кожному розуму. Відомо, що немає мислення без уяви, і чим сильніша остання, тим сильніше перше. Великі люди змалечку відрізняються надзвичайно сильною уявою. На жаль, ще й нині вчителі переважно діють лише на пам'ять і майже не розвивають уяву – цю велику русійну силу думки.

Таким чином, Гоголь поставив ідеал живого захоплюючого викладання, яке діє на уяву. Погляди видатного письменника, викладені у його педагогічних статтях і, безумовно, художніх творах, – могутній засіб для благотворного впливу на молоде покоління. Особливо ж молодь має цінувати прямо звернені до неї золоті слова: «Забирайте із собою в путь, виходячи з м'яких юнацьких літ у сувору, жорстоку мужність, забирайте із собою всі людські порухи, не залишайте їх на дорозі – не піднімете потім!» [6, с. 127].

Література:

1. Васильков Н. Типы воспитателей и воспитания по произведениям Гоголя / Н. Васильков // Вестник воспитания. – 1893. – №5. – С. 12-47.
2. Волик Л. Педагогічні погляди Миколи Гоголя / Л. Волик // Шлях освіти. – 2008. – № 3. – С. 51-55.
3. Гоголь Н. Отрывок из истории Малороссии / Н.Гоголь // Журнал министерства народного просвещения. – 1834. – Часть II. – С. 1-15.
4. Гоголь Н. План преподавания всеобщей исторой / Журнал министерства народного просвещения. – 1834. – № 2. – С. 189-209.
5. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.] / АН СССР; Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом); Гл. ред. Н. Л. Мещеряков; Ред. : В. В. Гиппиус (зам. гл. ред.), В. А. Десницкий, В. Я. Кирпотин, Н. Л. Мещеряков, Н. К. Пиксанов, Б. М. Эйхенбаум. – [М.; Л.]: Изд-во АН СССР, 1937-1952. Т. 8. Статьи / Ред. : Н. Ф. Бельчиков, Б. В. Томашевский. – 1952. – 816 с.
6. Гоголь Н. В. Мертвые души. Том первый // Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.] / АН СССР; Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). – [М.; Л.]: Изд-во АН СССР, 1937-1952. Т. 6. Мертвые души. Том первый. – 1951. – С. 5-247.
7. Гоголь Н. В. в воспоминаниях современников / Ред., предисл. и коммент. С. И. Машинского. – М.: Гос. издат. худож. лит., 1952. – 684 с.
8. Гоголь Н. В. Полное собрание сочинений: [В 14 т.] / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). – [М.; Л.]: Изд-во АН СССР, [1937-1952]. Т. 10. Письма, 1820-1835 / Ред. В. В. Гиппиус. – 1940. – 501 с.
9. Кулікова Л. Сучасний погляд на історико-педагогічні праці М.Гоголя / Л. Кулікова // Відкритий урок. – 2002. – №21-22. – С. 40-45.
10. Налимов А. Педагогические идеи Гоголя / А. Налимов / Русская школа. – 1902. – №2. – С. 126-134.
11. Сакулин П. Солнечный талант / П. Сакулин // Вестникъ воспитания. – 1909. – №4. – С. 1-24.
12. Филиппенко С. Значение сочинений и идей Н.В.Гоголя с педагогической точки зрения / С. Филиппенко // Западно-Русская начальная школа. – 1909. – №3. – С. 3-21.
13. Шейко С. Національно-історичні особливості становлення філософсько-освітнянських ідей М.В. Гоголя та їхній вплив на розвиток освіти в Росії першої половини ХІХ ст. / С. Шейко // Українознавство. – 2005. – № 4. С. 242-244.